

Motina Žemyna baltų deivių kontekste

II dalis: lietuvių Krūminė, Javinė, Dirvolira, Gabija, Ponikė, Medeina ir Žvorūna, Ragana, Veliuona (latvių *Veļu māte*), Giltinė

Nijolė LAURINKIENĖ

Tyrimo objektas: lietuvių deivė Žemyna ir jos santykis su kitomis baltų deivėmis, susijusiomis su chtoniška-ja mitinio pasaulio sfera. Pirmojoje straipsnio dalyje buvo kalbama apie Žemynos sąsajas su aisčių Dievų motina, trakų-frigų Semele, taip pat buvo apžvelgtos tokios deivės kaip latvių Žemės motė, Mara, lietuvių, latvių Laima, Laumė ir lietuvių Austėja. Šioje, antrojoje straipsnio dalyje kalbama apie šias baltų deives: lietuvių Krūminę, Dirvolirą, Gabiją bei Matergabiją, Polengabiją, prūsų Ponikę, lietuvių Medeiną, Žvorūną, Raganą, latvių Vėlių motę bei lietuvių Velioną ir Giltinę. Tikslai: atskleisti žemės deivės ryšį ir bendrus bruožus su kitomis baltų deivėmis, išsiaiškinti, kokia jos vieta ir vaidmuo tarp kitų moteriškųjų dievybių. Metodai: rekonstrukcijos, struktūrinis-tipologinis, lyginamasis-istorinis. Išvados: Žemyna galėjusi būti viena svarbiausių baltų deivių, įkūnijusia būdingiausius moteriškos chtoninės dievybės požymius. Chtoniškų ir/arba mitinės Motinos bruožų turi ir kitos apžvelgiamos deivės.

Krūminė

Su žeme ir javų vegetacija susijusi Motiejaus Strijkovskio sudarytame lietuvių ir žemaičių dievų sąrašė paminėta deivė – Krūminė, prie kurios vardo prišlietas paaiškinimas „pradžių varpu“ (*Kruminie Pradziu Warpu*). Savo funkcijomis ir veiklos sfera ji atrodo esanti artima, jei ne tapati, Žemynai. Galimas daiktas, kad tai tėra kita Žemynos nominacija. Minėtame dievų sąrašė ji eina po Žemininko (*Ziemiennik*), dievo, kuris su Žemyna neretai sudaro porą, yra jos vyriškasis partneris (tai, beje, patvirtina ir abiejų vardai, turintys tą pačią šaknį *zem-*). Krūminė čia apibūdinama kaip toji, „kuri visus javus duoda“, ir nuo kurios priklauso, „kad rugiai augtų tankūs, varpingi, neišeitų į šiaudus“ (BRMŠ II: 512, 546). Žinia, javų augimas, branda ir derlingumas buvo ir Žemynos rūpestis. Taigi visiškai įmanoma, kad Krūminė, kurios veiklos baras sutapo su pagrindine Žemynos funkcijų sritimi, yra ta pati deivė, tik skirtingu

vardu pavadinta. Strijkovskis teigia, kad Krūminei būdavo aukojamos vištos su žema krūmine skiautere (*na ofiarę bili kury grzebienia niskiego a gęstego* – BRMŠ II: 512). Jų mėsa būdavo sukapojama į smulkius gabaliukus, kad neva teigiamai veiktų rugių tankumą ir varpingumą. Beje, vištos būdavo aukojamos ir Žemynai (BRMŠ III: 200, 292 – 293).

Apie deivių Krūminės ir Žemynos galimą tarpusavio ryšį galima taip pat spręsti iš užkalbėjimuose aptinkamo vieno apozicinio gyvatės įvardijimo: *Žeminė krūminė*. Šis posakis eina kaip vieną objektą nusakantis epitetų junginys: *Žeminė krūminė, kur buvai, tį ir eik* (LMD I 943/22/; Melagėnai, Švenčionių aps.). Užkalbėjimuose nuo gyvatės įkandimo dėl tabu tiesiogiai minėti ši gyvūną vengiama, todėl paprastai vartojami įvairūs eufemizmai – kvietkinė, auksinė, sidabrinė, miedinė, geležinė, skraiduolinė, vandeninė, raguočė (LMD I 943/11/), šaltininė (LMD I 943/23/), ilgauodegė (LTR 3865/178/), kaip kad minėta, žeminė ir kt. Užkalbėjimuose, beje, užsimenama, kad vienas iš gyvatės toposų kaip tik yra krūmai, pakrūmė (LMD I 943/3,23/). Ar galima tuo paaiškinti gyvatės eufemizmą *krūminė*, tai klausimas. Galima būtų nebent priminti faktą, kad Jonas Krečinskis savo straipsnyje apie pagoniškas lietuvių dievybes deivę Krūminę siejo būtent su žodžiu *krūmas*. Krūmine (bei Lazdona), kaip jis teigė, buvo vadinamos jaunos mergaitės, gyvenusios miškuose, dažniau krūmuose, kuriuos ten nutykodavusios jaunos vyrus ir juos sugundydavusios (LM I: 317). Kaip rodo tolesnis Krečinskio dėstymas, jis galėjo turėti omenyje laumes.

Teodoras Narbutas taip pat išskyrė lietuvių mitologijoje deivę Krūminę (*Krumine*) ir pristatė ją kaip žemdirbystės globėją bei išradėją. Čia pat istorikas paaiškina ir šio vardo prasmę, pateikdamas jo vartojimo atvejį tam tikrame kontekste. *Kruminie Pradziu Warpu*, arba *Brandziu Warpu*, apytikriai reikštų: ašakoti javai, krūminės varpos (Narbutas 1992: 95–96). Kas yra krūminės varpos, šiais laikais ne visiems žinoma. Aišku, kad kartais dvi varpos būna suaugusios. Bet pasitaiko

ir kelių stiebų su varpomis, išaugusių iš vieno grūdo, iš vienos šaknies, taigi sudarančių krūmą. Tai ir vadinama krūmine varpa, – paaiškino man šį tekstą rašant pas mus viešėjusi mano teta Marytė Sakalavičienė-Šimelionytė, gimusi 1929 m. Dubinių kaime, Rodūnios valsčiuje, Lydos apskrityje, o vėliau ištekėjusi į gretimą Smilginių kaimą. *Krūminti, krūmyti* reiškia „keroti“, *krūminis* – „išsikerojęs“ (LKŽ VI: 698–700). Krūminės varpos žymi gausą, vaisingumą. Tad deivė Krūminė, matyt, turėjo laiduoti gerą, gausų javų derlių, jų brandumą. Krūminės sąsają ar netgi tapatumą su Žemyna patvirtintų ir Jokūbo Brodovskio žodyne pateikiama maldelė Žemynėlei, kurioje jos prašoma išsaugoti brandžią varpą; geras derlius čia nusakomas dviejų žodžių junginiu *Tirštas krūms*, būtent: „Tirštas krūms, dirma [?] rasa! Brandžią varpą, Žemynėle žiedkėle! Išlaikyk sveikatoje ir gėrybėje!“ (SLT: 491). Tad su brandžia varpa ir su javų krūmu, reiškiančiu jo nepaprastą vaisingumą, siejamos abi: ir Krūminė, ir Žemyna.

Narbutas taip pat pateikia pasakojimą, kurį jis esą išgirdęs Raseinių apskrities Pašvenčio apylinkėse. Atpasakotas siužetas labai primena graikų mitą apie Demetrą ir jos dukrą Persefonę:

„Karalienė, vardu Krūminė, turėjo nepaprasto grožio vienatinę dukterį. Kartą pavasarį ji norėjo pradžiuginti motiną ką tik pražydusiomis gėlėmis, kurias pro karalienės rūmų langą pamatė žydinčias Rasos (*Ross*) upės pakrantėje; tuo tikslu ji nepastebėta išbėgo [iš rūmų]. Vienas gražiausių pavasario žiedų, tarytum augantis prie pat kranto, pasirodė esąs netoli upės; jį lengvai supo tekantis vanduo, padvigubindamas žiedo grožį nuostabių spalvų švytėjimu, lyg tai būtų buvę brangakmeniai. Toje vietoje upė buvo labai sekli, tekėjo per geltoną smėlį. Karalaitė, suviliota žavingos gėlės, nusiavusi raudonas kurpeles, išdrįso įbristi į vandenį. Vos ji pasilenkė skinti tariamojo laimikio, upės dugnas prasivėrė ir įtraukė ją į požemio gelmę – pragarą (*Pragaras*). Šioje požemio karalystėje viešpatavo karalius, vadintas Pokoliu, kurį sužavėjo jaunosios karalaitės grožis. Nelaimingoji motina, kuriai atnešė tik dukrelės kurpaites, įsitikinusi, kad ją prarijo Rasos upė, spėjo, jog šį darbą bus padaręs kuris nors iš vandenų arba povandeninių valdovų. Taigi ji leidosi į kelionę po visą pasaulį, ieškodama savo brangios netekties. Tačiau veltui ieškojo. Grįždama į Lietuvą, parsinešė tik ašaras, su kuriomis buvo iškeliavusi. Užtat išmoko dirbti žemę ir gauti naudos iš pasėtų įvairių javų, kurių sėklų buvo atsivežusi. Nuo to ji ėmė mokyti žemdirbystės meno vargšus žmones, kurie maitinosi laukiniais gamtos vaisiais. Iškirtus lydymui vieną mišką, kadaise pilną drakonų siaubūnų

(*Staubunas*), jame buvo surastas akmuo, ant kurio Lemtis – Praamžius (*Pramžimas*) savo pirštu buvo užrašiusi karalienės Krūminės dukters likimą, kurį jai skyrė dievai prieš daug daug amžių. Vos perskaičiusi šį užrašą, karalienė įnirto, užsidegusi pykčiu ir kerštu, leidosi į Pokolio požeminę karalystę. Tačiau jos pyktį numalšino nuoširdus sutikimas. Mat ji išvydo priešais ateinančią nemirtingą dukterį, apsuptą būrio gražiausių vaikų, kurie, apkabinę jos kojas, maldavo atleisti jų motinai. Karalienė ne tik leidosi permaldaujama, bet ir sutiko pabūti kelerius metus su jais. Kai pargrįžo į savo karalystę, jos širdį nudžiugino dar malonesnis vaizdas: buvo išnykusi klajoklystė, laukiniai papročiai, plėšikavimas; skurdas, badas, nuogybė virto gausa, turtu, prabanga, maloniais žemdirbių papročiais. Žmonės dievino karalienę ir naudingiausio verslo mokytoją“ (Narbutas 1992, 96–97).

Pasakojimas tyrinėtojų vertinamas kaip neautentiškas, padarytas būtent pagal minėtą graikų mitą (G. Beresnevičius: ME II: 283; taip pat žr. kitą šio naratyvo variantą, pateiktą Vasilijaus Rotkircho: LM I: 363–365). Tačiau detalesnė jo analizė lietuvių mitologijos kontekste nebuvo atlikta. Jei ir suabejotume papasakoto mito tikrumu, vis dėlto turėtume pripažinti, kad pati Krūminė lietuvių mitologijoje galėjo egzistuoti. Narbutas, kaip sakyta, Krūminę apibūdina esant javų deive, žemdirbystės išradėja ir globėja (Narbutas 1992: 95). Jos asociacijos su graikų Demetra, Hado pagrobto Persefonės motina, visiškai akivaizdžios. Ar šitaip Narbuto charakterizuota Krūminė ir su ja susijęs Narbuto pasakojimas yra bandymo iškiepyti graikiškąjį modelį lietuvių mitologijai vaisius, ar sava, tik atitinkanti graikiškąją, mito versija – į šį klausimą mitologijos tyrinėtojų dar teks atsakyti.

Tyrinėtojų abejojama ne tik dėl Narbuto pateikto naratyvo bei jame atskleistos Krūminės traktuotės tikrumo, bet ir dėl jos dukters Nijolės autentiškumo. Tiesa, aptinkama kai kurių žinių apie panašaus vardo mitinį personažą – Niją, minimą Martyno Kromerio ir Motiejaus Strijkovskio. Kromeris Niją (*Niam*; istoriko teigimu, Niją garbino lenkai ir kitos slavų gentys) siejo kaip tik su žemiumi – laikė graikų Plutono (valdančio kaip tik mirusiųjų karalystę) atitikmeniu. Gniezne esą buvusi švenčiausia Nijos (*Niae*), arba Plutono, šventykla (BRMŠ II: 415, 419). Panašias žinias pateikia ir Strijkovskis. Jo teigimu, lenkai, pamarėnai, mozūrai turėję dievą, Niją (*Nia*), kurio graikiškasis atliepinys – Plutonas. Niją „garbino varkais, iš jo meldė sau po mirties geresnės ir patogesnės vietos pragare ir lietaus arba blogo oro pataisymo; visų švenčiausia jo šventykla, kaip Dlugošas liudija, buvo

Gniezne“ (BRMŠ II: 541). Pats Narbutas taip pat mini Niją ir savaip ją interpretuoja. Jo taip pat pažymimas Nijos ir požemio ryšys: „*Nija* reiškė slavų Cereros arba lietuvių Krūminės vardą; *Ola* lietuviškai – katakomba, požeminis urvas. Tai bus požeminė Cerera, arba, visiškai graikų mitologijos prasme, – Prozerpina“ (Narbutas 1992: 98). Čia, beje, istorikas yra padaręs akivaizdžią klaidą – Prozerpiną laikydamas graikų mitologijos figūra (o ne romėnu). Vis dėlto turėdami omenyje Kromerio ir Strijkovskio paliudijimus, galėtume konstatuoti, kad kaimynai vakarų slavai galėjo turėti mitinę būtybę Niją, kuri viešpatavusi požemyje. Galimas daiktas, kad ir lietuvių Nijolė bei jos sąsajos su požemiu nėra visiškai iš piršto išlaužtas dalykas.

Augalų globa, vaisingumo skatinimas yra viena būdingiausių Motinos Žemės tipo dievybių funkcijų. Tad Krūminė, pasižymėjusi kaip tik šitokia veiklos sritimi, be to, turinti akivaizdžių analogijų su Žemyna, paprastai laikoma augalijos, ypač javų šeimininke, galėtų būti su ja ne tik gretinama, bet ir tapatinama.

Javinė

Su Krūmine savo prasme turėtų sietis ir Brodovskio paliudyta javų deivė Javinė, *Jawinne* (BRMŠ IV: 29; ME II: 281). Gali būti, kad tai tik dar vienas Žemynos arba Krūminės (sutikus su prielaida apie Krūminės ir Žemynos tapatumą) vardas ar epitetas. Kai kurie autoriai Žemyną išties pavadina Javų Deive (pavyzdžiui, Frydrichas Pretorijus Vyresnysis, žr.: BRMŠ III 93). O Algirdas Julius Greimas Javinę tapatina su javų boba (Greimas 1990: 458). Pastaroji galėjo būti ir viena iš žemės deivės apraiškų.

Dirvolira

Dar viena dievybė, galėjusi turėti ryšį su javus globojusia Žemyna, yra Dirvolira, paminėta 1605 m. Vilniaus kolegijos jėzuitų ataskaitose. Teigiama, esą kai kas garbina kažkokį dievą Dirvolirą (*Diruolira*), kuriam aukai skerdžia paršą (BRMŠ II: 624, 631). Toliau kalbama apie dievą, vardu Nozolas (*Nosolum*), kuriam aukojamas ožys, gyvulio kraują išpilant į upę, kad tasai dievas duotų gerą javų derlių (ten pat). Dirvolira interpretuojama kaip galėjusi būti moteriškos giminės, nors nebūtinai (G. Beresnevičius, žr.: ME II: 278). Vardo pirmasis sandas šiaip jau visų siejamas su žodžiu *dirva*, o juk dirva ir yra žemė, dirbamoji žemė. Todėl Dirvolira, matyt, vis dėlto yra kažkokia žemės dievybė. Be to, šiai dievybei skiriama auka, paršas – tai paprastai kaip tik

žemės deivei aukojamas gyvulys. Tad Dirvoliros (ar Dirvoliro?) pastatymas į žemės dievybių gretą šiuo atžvilgiu būtų logiškas. (Vardo *Nosolum* kilmė neaiški).

Tad abi, Krūminė ir Javinė, yra itin artimos Žemynai. Visos trys deivės kuravo javus, jų vegetaciją. Nors užfiksuotas pasakojimas apie Krūminę ir jos dukterį, pagrobta požemio valdovo, kelia abejonių autentiškumu, pati ši deivė dėl ryšio su javų vaisingumu vis dėlto galėtų būti traktuojama kaip lietuviškoji Demetra ar Cerera. Pastaruoju vardu, kaip buvo užsiminta pirmojoje straipsnio dalyje, neretai mitografų tituluojama Žemyna (antai Danieliaus Kleino, Frydricho Pretorijaus Vyresniojo, žr.: BRMŠ III 51, 93). Galimas daiktas, kad Krūminė ir Javinė tėra Žemynos epitetai. Dirvolira, nors pačiu savo vardu liudija ryšį su dirbama žeme, yra mažiau aiški dievybė, nebent jai aukojamas paršas būtų papildomas nemenkas argumentas laikyti ją žemės deive.

Gabija ir Matergabija

Apžvelgiant baltų deives, viešpatavusias žemėje, neretai šalia to – ir namų aplinkoje, ir/arba turinčias dieviškosios motinos savybių, reikėtų bent trumpam stabtelėti prie ugnies bei židinio dievių ir prie namų židinio gerbimo apskritai. Židinio ugnis jau vien dėl to, kad degdavo ant žemės, o senovėje paprastai net žemėje įgilintoje duobutėje, irgi yra susijusi su žeme. Be to, židiny – išskirtinė, švenčiausia tradicinių namų vieta, o jo kursytoja bei prižiūrėtoja paprastai būdavo kaip tik namų šeimininkė, motina.

Šilumos skleidimas – ne tik židinio, bet iš dalies ir motinos funkcija (bene daugiau perkeltine prasme), tik ugnis skleidė, atrodytų, daugiau fizinę šilumą, o motina – visų pirma vidinę, dvasinę; be to, abiejų tiesioginis santykis su maisto ruošimu siejo židinį ir motiną dar ir šiuo požiūriu.

Jei prisimintume židinio, ugnies deginimą šventvietėse, tai čia dalyvaudavusios moteriškos būtybės, vadintos vaidilutėmis, kurios laikytos amžinosios ugnies kursytojomis (BRMŠ I: 555, 576; II: 74, 111). Beje, jos ne tik prižiūrėdavusios šventąją ugnį. Šios skaisčios mergelės rūpinosi ir pačiu aukojimu, ir, pasak Simono Grunau, turėjusios „mokyti moteris“ (BRMŠ II: 74, 111). Vieną iš vaidilučių, vardu Pogezana, jis net pamini atskirai: ji gyvenusi ažuolų giraitėje ir ką tik pasakydavusi, tai „buvo dievo žodis“ (BRMŠ II: 63–64, 101). Tad vaidilutės priklausė baltuose egzistavusiam kulto tarnų sluoksniui, jos buvo ne tik pasišventusios tarnavimui dievams, atlikdavusios tam tikras jiems skirtas apeigas, bet ir palaikiusios

ryšius su moterimis, būdamos tarsi jų dvasinėmis vadovėmis. Senovės Romoje analogišką vaidmenį namų ir bendruomenės židinio deivės Vestos kulte atliko vestalės, kartais vertinamos kaip matriachato liekana (Neumann 1989: 270). Šiaip ar taip galėtume nedvejodami tvirtinti, kad būta religiniu pagrindu sudaromų bendrijų, kurioms priklausė tik mergaitės (kitais atvejais – tik moterys). Beje, buvusi ir tam tikra hierarchija tarp šių kulto tarnaičių: vestalėms, paprastai 6–10 metų mergaitėms, vadovavo *Virgo Vestalis Maxima* (AŽ: 536–537).

Motinos autoritetas lietuvių šeimoje buvęs gana aukštas. Vienoje Vilniaus kolegijos jėzuitų ataskaitoje motinos vaidmuo ir vieta šeimoje taip apibūdinama: „...tas dievas esąs šeimos motina“ (BRMŠ II: 622, 630). Iš posakio konteksto (prieš tai kalbėta apie namų dievus, kurių vienas – Dimstipatis) galima spręsti, kad kalbama apie namų dievą, kuriam prilyginama tų namų motina.

Kaip apie motiną sukosi visi šeimos nariai, taip namuose jie būrėsi apie židinį. Židinio ugniai, krosniai būdavo aukojamos aukos kaip ir dievams: „Alaus pila į ugnį tarsi savo dievui. Duonos, [iškeptos iš pačių] sumaltų javų, pirmą kąsnį meta į ugnį, o ne valgo. Taip pat pila alaus ant krosnies sienų prašydami, kad ugnis jiems nepakenktų, arba [pila] į lauką, arba į krosnį“ (BRMŠ III: 551, 556). Ugnies, židinio deivė Gabija, kaip ugnies globėja, kita vertus, kaip namų saugotoja nuo pavojingos ugnies, asocijavosi su motina-šeimininke, namų židinio kurstytoja. Apie Gabiją (*Gabie*) užsimenama Lasickio, pateikiant jai skirtą malda: *Gabie deuaite, pakielki garu, nuleiski kibirxtu* „Gabija, dievaite, pakelki liepsną ir neleiski kristi žiežirboms“ (BRMŠ II: 584, 597). Prieš tai pažymima: kadangi vasara trumpa ir nupjautų javų jie nespėja gerai išdžiovinti, tą darbą užbaigia pastogėse prie ugnies.

Tai, kad Gabija galėjo priminti gerbiama namų motiną, rodo specialios namų deivės Matergabijos egzistavimas. Pirmasis šio teonimo dėmuo – lotyniškas žodis *mater*, tad vardo sąsaja su motina nekelia abejonių. Iš-eitų, kad Matergabija – tai Motina Gabija. Vadinasi, čia Gabija visiškai aiškiai priskirta Deivės motinos kategorijai. Be to, ir skaitydami Lasickio tekstą, apibūdinantį šią deivę, randame, kad ji siejama su šeimos tėvu bei motina. Matergabijai aukojamas „tas kepalėlis, kuris pirmiausia išimamas iš duonkubilio ir, pirštu pažymėtas, šaunamas į krosnį. Iškepusį šitą kepalėlį valgo ne kas kitas, kaip tik šeimos tėvas arba jo pati“ (BRMŠ II: 582, 595). Motinos ir duonos, kaip maitintojų, sąsaja patvirtinama įvairių tautų tradicijų.

Gabijos kaip gerbiamos motinos galimą prasmę netiesiogiai liudija ir dar vienas įdomus faktas: Vokietijos

teritorijoje užfiksuotas matronos vardas *Gabia* (*Gabiae*), žinoma 10 įrašų ant šventų akmenų (*Weihesteine*), skirtų šioms matronoms (*Matronis Gabiabus*). Keturi iš tų akmenų buvo rasti Rioveniche prie Oiskircheno, kur, manoma, buvęs jų kulto centras (Simek 1984: 115–116). Nors germanų mitologų aiškinama, kad šis vardas reiškia „duodančiosios“ (*die Gebenden*), nereikėtų atmesti matronos *Gabia* sąsajos su baltų deive Gabija galimybės (nors pastarąją priimta sieti su lie. *gobti, gobėti*). Tai dar tirtinas klausimas.

Polengabija

Be Gabijos, Lasickis mini dar vieną ugnies deivę, kurios vardas turi dėmenį *gab-*, – Polengabiją (*Polengabia*). Tai „deivė, kuriai pavedama prižiūrėti užkurta ugnį“ (BRMŠ II: 582, 595). Pagal vardą, ši deivė yra ne kas kita kaip pelenų / peleno Gabija. Be pelenų, čia reikia turėti omeny žodį *pelenas* „židynys, ugniakuras“ (LKŽ IX: 759–761). Tad *Polengabia* suprasdami kaip Polengabiją, ją galėtume laikyti tiek pelenų Gabija, tiek židinio Gabija (Balsys 2006: 310). Iš esmės židynys ir pelenai – bemaž neatsiejamos sąvokos. Tad *Polengabia* – dar vienas židinio ugnies deivės vardo variantas

Ponikė

Anot Pretorijaus, ugnis buvo garbinama kaip „moteris“ (*foemina*) (BRMŠ III: 149–150, 262). Apie tai kalbėdamas jis pateikia dar vieną ugnies kaip personifikuotos deivės vardą – Ponikė (*Ponyke*). Šis vardas, kaip nurodo Pretorijus, reikštų „ponia, moteris“ (ten pat). Jo taip pat pažymima, kad ugnis buvo laikoma šventa, dėl to ir ugnies deivė Ponikė vadinta šventa.

Ponikė kviesdavosi nadruvių moterys, kai joms atedavo eilė saugoti ugnį, paprastai vakare. Ugnį užžerdamos sakydavo tokius žodžius: *Szwenta Ponyke (Ugnele), asz tawe graszey paleidossu, kadda ne papyckstumbai*, t.y. „Tu šventoji Ponia (ugnie), aš tave tikrai gražiai apklošiu (apkasiu), kad tu ant manęs nepyktum“ (ten pat). Prūsų kalba *pannu* reiškia „ugnis“, tačiau Pretorijus galėjo ir nesuprasti šio prūsų kalbos žodžio, greičiausiai dėl to jis teonimą ir paaiškino kaip „ponios“ reikšme: *Szwenta Ponyke die heilige Herrin, Frau* (ten pat). Šiaip ar taip, Ponikė – prūsų moteriška ugnies dievybė, ir ji buvo garbinama moterų, namų židinio saugotojų.

Taigi ugnies įkūrimas ir priežiūra buvo moterų, paprastai motinų – namų šeimininkių arba (viešose vietose) skaisčių mergelių vaidilučių pareiga, todėl ir ugnies

dievybės, kaip pačios ugnies ir jos kurstytojos simbolinė personifikacija, dažniausiai būdavo moteriškos lyties.

Medeina ir Žvorūna

Manoma, kad Medeina ir Žvorūna yra toji pati deivė, pavadinta skirtingais vardais (Greimas 1993: 78; Vėlius, žr. BRMŠ I: 264). Lasickio teigimu, Medeina (*Modeina*) yra miško deivė (BRMŠ II: 581, 594). Vardas kildintinas nuo žodžio *medis*. Žvorūna – žvėrių, medžioklės deivė. Šis teiginys grindžiamas teonime Žvorūna išvelgiant žodžio *žvėris* šaknį (Beresnevičius 2001: 214).

Pirmą kartą Medeinos ir Žvorūnos vardai buvo paminėti XIII a. – Ipatijaus metraštyje (*Меудеиной*) ir Malalos kronikos intarpe (*Жвороуне*) (BRMŠ I: 260–261, 266, 268). Šios deivės minimos tarp svarbiausių lietuvių dievų (Ipatijaus metraštyje Medeina – po Nunadievio, Teliavelio, Divirikso ir Zuikių dievo; Malalos kronikos intarpe Žvorūna – tarp Andajo, Perkūno ir paskutiniu sąraše Teliavelio). Tad Medeina ir Žvorūna – dvi moteriškos dievybės minėtuose dievų sąrašuose, iš kurių nemaža dalimi sprendžiama apie to istorinio laikotarpio lietuvių panteoną. Apie šių dievių funkcijas pasakyta labai nedaug, todėl ir jų prigimtis nėra pakankamai aiški.

Lietuvių miško deivė, pagal *interpretatio romana* principą pavadinta Diana, buvo paminėta ir Jono Dluogošo (*Dianam in silvis... colunt*: BRMŠ I: 557, 578). Motiejaus Strijkovskio užfiksuota Zievonija (*Ziwonia*), arba Dievona (*Dziewanna*), istoriko irgi prilyginta Dianai, medžioklės deivei (BRMŠ II: 508, 542). Vadinamajame Krauzės „Vokiečių–lietuvių kalbų žodyne“ kalbama apie *Diewe medzioklis*, čia taip pat tapatinama su Diana (BRMŠ IV: 36). Jau ir šie liudijimai patvirtina lietuvius turėjus miško ir medžioklės deivę.

Grįžtant prie Ipatijaus metraščio, reikėtų pažymėti Medeinos kontekstą – prieš ją minima Zuikių dieva, kaip spėjama, galėjusi būti Medeinos arba Divirikso apozicija (BRMŠ I: 258). Po Medeinos paminėjimo nurodytame dievybių kontekste eina tekstas apie medžioklę, kuriame vėlgį minimi zuikiai: esą „jei vykstant į medžioklę išbėgdavo į lauką zuikis, į mišką nežengdavo ir nedrįsdavo jame nei rykštės nulaužti“ (BRMŠ I: 260–261). Kalbama tad apie savotišką tabu: zuikiui pasirodžius, eiti į mišką, Medeinos viešpatiją, nevalia. Matyt, zuikis atstovauja Medeina, yra jos, kaip miško deivės, atributas ar net bendrininkas gyvūno pavidalu – miško dvasia. Tiesą sakant, labai natūralu, kad zuikis, vienas būdingiausių Lietuvos miškų žvėrelių, paminimas kartu su miško deive. Kita vertus, zuikis – žinomas daugelyje tradicijų religinis simbolis: senovės Egipto, graikų,

hetitų, slavų, pagaliau ir baltų. Kaip toks, zuikis gali būti susijęs su seniausiomis dievybėmis, tarp jų – su Žeme motina, taip pat – su regeneracijos bei apvaisinimo simbolika (ChGDS: 472).¹

Apie zuikio/kiškio tam tikrą vaidmenį senojoje lietuvių religijoje galima spręsti iš to, kad Lietuvos teritorijoje būta kulto vietų, vadinamų Kiškio bažnyčiomis (šventu laikomas akmuo Varėnos rajone, dauba prie Šventosios upės, kalvelė su duburiu Prienų rajone ir kt.; žinomos iš viso 5 Kiškio bažnyčios: Vaitkevičius 2003: 22–23). Natūralu, kad miškuose – Medeinos viešpatijoje būta šio religiniu požiūriu reikšmingo gyvūno kulto vietų.

Slavų mitologinėje tradicijoje zuikis buvo siejamas su miško dvasiomis. Kai kuriuose tikėjimuose zuikis yra pavaldus miškiniai, arba pats miškinis (*лесной, леśник*) vaizduojamas kaip zuikis (SD II 286; Gura 1977: 188; Šaparovova 2001: 255). Vadinas, pats miško valdytojas slavų mitologijoje galėjęs turėti zuikio pavidalą.

Rytų slavų folklore pastebėtas dar vienas įdomus faktas – glaudus zuikio ryšys su Mėnuliu. Į zuikių gali būti kreipiamasi „Zuiki-Mėnuli“: *Заяц-месяц, ідзе быў?* (baltarusių vaikų skaičiuotėje, BM: 186); *Заяц-месяць, де ты був?* (ukrainų vaikų tautosakoje, SD II: 287). Šis žvėrelis galėtų būti laikomas lunarinio jau vien dėl to, kad dieną miega, o naktį gyvena. Bosnijos ir Korduno pasienyje tikėta, kad zuikio (kepto per Kalėdas) kaulas turi gydomąją galią pirmąjį jaunaties sekmadienį (SD II: 287). Tokia zuikio-mėnulio sąsaja, matyt, neatsitiktinė: zuikis gali būti laikomas tipišku mėnulio simboliu atitikmeniu (Neumann 1989: 141; ChGDS: 472). Su mėnuliu zuikis gretintinas ir dėl iš daugelio mitologinių tradicijų žinomos jiems bendros erotinės bei apvaisinimo simbolikos (ChGDS: 472; SD II: 285–287). Tad zuikio, mėnulio ir moteriškų dievybių, paprastai susijusių su vaisingumo galiomis, ryšys tikriausiai irgi neatsitiktinis.² Nieko nėra žinoma apie Medeinos ryšį su mėnuliu, tačiau jos glaudi sąsaja su „lunarinio“ zuikiu teiktų prielaidą tai pasvarstyti.³

Graikų mitologijoje zuikis yra vienas iš Žvėrių valdovės (*Potnia therōn*) gyvūnų. Čia būtų primintinas dažnai moksliniuose tyrinėjimuose pasitelkiamas ikonografijos pavyzdys: bronzinė deivės-žvėrių valdovės figūra ant indo, rasto Graikijoje (600 m. pr. Kr.). Deivė laiko du zuikius: vieną – už priekinių kojų, kitą – už užpakalinių. Greta – keturi liūtai; ant deivės karūnos tupi vanagas arba erelis; iš šonų – gyvatės (žr., pavyzdžiui, Neumann 1989: 261–262, lentelė 135; taip pat Christou 1968: 51–52). Pasiremdamas šiuo ir kitais vaizduojamojo meno kūrniais, graikų mitologijos tyrinėtojas Chrysanthos Christou prieina išvadą, kad zuikis galįs būti

traktuojamas kaip minėtosios *Potnia therōn*, kuri savo prigimtimi priklauso chtoninės Deivės motinos (kitai sakant, Žemės motinos) kategorijai, atributas (Christou 1968: 51–52, 54, 132).

Apie Žvorūną pasakyta tik tai, kad ji esanti kalė; tai veikiausiai perifrastinis dievybės įvardijimas (BRMŠ I: 266, 268). Ragana, kuri Lasickio laikoma miško deive (BRMŠ II: 581, 594), kaip pastebėjo Vėlius, remdamasis tautosakos naratyvais, taip pat galėjusi pasiversti kale (Vėlius 1977: 226). Primintina čia būtų chtoninė graikų deivė Hekatė, susijusi su tamsa ir burtininkavimu, kuri globojo medžioklę ir pati įsivaizduota kaip medžiotoja, lydima šunų, arba pati turėjusi šuns galvą (ji galėjo būti vaizduojama ir su trimis galvomis: šuns, arklės ir liūto, žr. Hesiodo „Teogonija“ 409–452; taip pat MNM I: 269; FWSD: 487). Viename graikų meno kūrinyje, vaizduojančiame gimdančią kalę, šioji interpretuojama kaip teriomorfinė Hekatės-Artemidės reprezentacija. Šitaip simboliškai galėjo būti atskleidžiama žvėrių deivės vaisingumo galia (Neumann 1989: 140–141, lentelė 51). Šuo ar kalė graikų mitologijoje paprastai siejami su senosiomis chtoniškosiomis dievybėmis, retai – su Olimpo dievais (Christou 1968: 202).⁴ Plg. daugiagalvį gyvatplaukį Kerberį, saugantį vartus į požemio karalystę ir suryjantį pabandžiusius iš jos išeiti („Teogonija“ 767–774). Šuo simboliškai prilygsta tipiškam chtoniniam gyvūnui – gyvatei, irgi būvančiai po žeme (Jung 1990, 372). Dėl to darosi suprantama, kodėl chtoninė moteriška dievybė įvairiose mitologinėse tradicijose, tarp jų ir lietuvių, gali būti susijusi ir su gyvate, ir su kale. Germanų mitologijoje kalė taip pat buvo siejama su chtoninėmis būtybėmis: kale buvo įsivaizduojama Frėja – vaisingumo deivė, magijos mokytoja, vanų (senesnės dievų kartos) atstovė (Simek 1984: 106).⁵

Laukinės gyvūnijos globa – viena iš būdingų Didžiosios motinos funkcijų. Mažojoje Azijoje garbinta frigų *Magna Mater* Kibelė buvo laikoma ne tik žemės, bet iš viso laukinės gamtos, taip pat miškų ir žvėrių deivė motina, jos motiniškumą suvokiant plačia prasme – kaip viso žmogų supančio gamtos ir antgamtinio (dievų) pasaulio motina (FWSD: 271; EAD: 136). Tai – universali Didžiosios motinos tipo deivių ypatybė (žr. Neumann 1989: 70).⁶ Italikų ir romėnų deivė Diana buvo ne tik laukinių žvėrių šeimininkė, ji atliko motiniškas funkcijas ir tarp žmonių: globojo moteris bei gimdyves (AŽ: 104; MNM I: 377). Taigi minėtų deivių raiškoje išsiskiria dvi veiklos sritys: intymios moterystės ir apskritai gamtos.

Žvorūna (kaip ir Medeina) galėtų būti traktuojama kaip lietuviškoji *Potnia therōn* (Artemidės ar Dianos analogas), žvėrių globėja, jų ir paties miško motina. Tai, kad

baltai galėjo turėti miško šeimininkę-Motina, patvirtintų latvių mitologija, kurioje tarp daugelio mitinių Motinų buvo ir Miško motė (*Meschamaat, mescha mahte*, BRMŠ III: 580, 603, 613; IV: 180, 185, 205, 224). Jos šaukdavosi medžiotojai, „prašydami laimės sugauti arba nušauti žvėrį“ (BRMŠ III: 580, 592, 620, 630).

Daugelio šaltinių paliudyta, kad miškas baltų tautų buvo laikomas šventu (BRMŠ I: 510–511, 559–560, 580, 592, 595). Kita vertus, baltų kraštuose, kaip liudija ir šaltiniai, buvo paplitusi medžioklė (BRMŠ I: 260–261, 592, 596). Tad pagarba miškui ir medžioklė, matyt, neprieštaravo vienas kitam, o buvo suderinama, matyt, laikantis tam tikrų taisyklių. Dluogošas pabrėžia, kad ne tik miškus žemaičiai laikė šventais, „bet ir paukščius bei žvėris, gyvenančius juose, ir kas tik į juos įžengdavo, jų papročiu turėjo būti laikomas šventu“ (BRMŠ I: 559–560, 580).

Tad Žvorūnai-Medeinai priklausė miško gyvūnų apsauga, kartu, vadinasi, ir medžioklė. Medžioklė, kaip ir karas, laikoma vyriška veikla. Tačiau esama faktų, liudijančių, kad su medžiokle bei karu galėjo būti susijusios ir moteriškos būtybės. Graikų mitologijoje tai legendinės amazonės – karingosios moterys, gyvenusios Mažojoje Azijoje (dalyvavo Trojos kare, įsiveržė į Atiką valdant Tesėjui). Disponavimas ginklais ir žudymas – medžiotojų bei karių bendras bruožas (AŽ: 30, 104). Pastebėta, kad karo reikalai galėjo būti *Magna Mater* tipo deivių, ypač Rytuose, viena iš suverenumo sferų. Tai pasakytina apie babiloniečių vaisingumo deivę Ištar, semitų vaisingumo ir meilės deivę Astartę.

Kalbant apie Medeina pravartu būtų priminti faktą, kad dabartinės Vokietijos teritorijoje – Bad Bedriche rastas įrašas ant akmens su vardu *Meduna* (šalia *Vercana*), kuris asocijuojasi su Medeina. Abejojama, ar tai germaniškas vardas (Simek 1984: 258). Paprastai ant akmenų būdavo rašomi matronų (*matronae*) ar motinų (*matres*) vardai. Gal ir čia paieškotinas ryšys su baltų mitologija?

Taigi iš turimų negausių duomenų aiški tik su miško ir žvėrių globa bei medžiokle susijusi Medeinos-Žvorūnos veikla, bet pats jos paminėjimas tarp vyriausių dievų liudija ją buvus svarbią deivę. Galima daryti prielaidą, kad Medeina-Žvorūna prilygo kitų tradicijų žvėrių šeimininkei (juolab Mote vadinta latvių miško deivė), paprastai atlikusiai kaip tik būdingas Deivės motinos funkcijas.

Ragana

Lasickis greta Medeinos (*Modeina*) kaip miško deivę kvalifikuoja Ragainą (*Ragaina*) (BRMŠ II: 581, 594). Lietuvių *ragana* paprastai siejama su žodžiais *regėti* arba (ir)

ragas (žr. Fraenkel 1962: 684; Beresnevičius 2001: 162 ir kt.). Jakobas Langė savo žodyne pateikiamą latvių kalbos žodį *ragana* išverčia – *gehörnete* „raguotoji“ (BRMŠ IV, 173). Gothardas Fridrichas Stenderis taip pat latvių raganą sieja su ragu: iš žodžio *ragi* „ragai“, tikriausiai ožio; Mat ji galėjo būti įsivaizduojama jojanti oru ant ožio (BRMŠ IV, 207).

Ragana buvo vadinama mitinė būtybė, paprastai pagyvenusios moters išvaizdos, ilgais, susivėlusiais plaukais, kurios veikla sieta su nekromantija bei magija. Tam tikromis priemonėmis ji galėdavusi paveikti žmogų – sumaišyti jam protą, pakenkti sveikatai, atimti iš žindyvių, taip pat iš karių piena, paversti žmones gyvuliais, žvėrimis. Raganos ir pačios galėjusios įgauti zoomorfinį pavidalą – pasiversti ropliais (rupūže, gyvate), paukščiais, žuvimis, kiaulėmis, kalėmis (Vėlius 1977: 220–227; Beresnevičius 2001: 162; ME II: 215–216). Roplio pavidalas galėtų rodyti raganą esant chtoniškos prigimties. Pavirtusi ropliu – gyvate, kirmėle, rupūže – ji neva norėdavusi žmogui įkirsti ir taip jį numarinti (LMD I 661/23/; žr. LMD I 999/6/; BLP II: 152; Vėlius 1977: 225–226). Raganos buveinė neretai būdavusi nuošali miško trobelė, todėl ji Lasickio, matyt, ir priskirta prie miško deivių.

Pažymėtinas raganų ryšys su mėnuliu, kas būdinga senosioms chtoninėms dievybėms. Latvių mitologinė tradicija liudija, kad ragana galinti „gadinti mėnulį“, tai yra sukelti mėnulio užtemimą, apmėtyti jį šluotomis (ME II: 216). Graikų Hekatė, juodosios magijos meistrė, lakstanti naktimis su vėlių palyda, pasirodanti su gyvatėmis plaukuose, irgi buvo glaudžiai susijusi su mėnuliu (FWSD: 487).

Raganomis buvo vadinamos ir mirtingos moterys, kerėtojos, gyvenančios žmonių bendruomenėje, tik išsiskiriančios nepaprastomis galiomis (Vėlius 1977: 220). Kalbant apie rytų slavų analogišką personažą Baba Jaga, pastebėta, kad ji įkūnija mitinės pramotės prototipą (BM: 34). Panašią išvadą buvo priėjusi M. Gimbutienė, teigusi, kad ragana – tai dar viena visa žinančios, visa galinčios, visa reginčios Didžiosios Deivės apraiška (Gimbutienė 2002: 55). Tokiai koncepcijai pritaria ir Neumannas, raganą laikantis viena iš Didžiosios motinos manifestacijų (Neumann 1989: 26).

Vėlių motė, Veliona (*Vielona*)

Su baltų žemės deive yra glaudžiai susijusi vėlių deivė. Tai ypač akivaizdu latvių mitologijoje (Šmitas 2004: 92). Vėlių motė kartu su Žemės mote abi yra vėlių valdovės. Mat Žemės motės dispozicijoje buvo žemės gelmės, požemis, tad natūralu, kad ir į jos valdas patekė mi-

rusieji tapdavo jos globotiniais. „Kapo raktus“ turėdavusi ir Žemės motė, ir Vėlių motė (ten pat). Vėlių motė, laukdama vėlės, paruošia jai vietą, iškepa paplotėlį, išvelėja staltiesę. Ši motė gali pati ir atimti žmogui gyvybę, kuris po to jau keliauja į jos valdas (Šmitas 2004: 92–93; ME II: 224–226).

Lietuvių mitologijoje Vėlių motę atitiktų Veliona (*Vielona*), aiškiai susijusi su ja ir tos pat šaknies *vel-* vardu. Beresnevičius mano, kad šis dievavardis atsirado per nesusipratimą iš žodžio *velionis* (Beresnevičius 2001: 190). Tačiau šio savo teiginio jis neargumentuoja. Velioną mini Lasickis ir ją taip nusako: „Veliona – vėlių dievas“ (*Vielona – Deus animarum*), kuriam aukojamos aukos, kai maitinami mirusieji. Jiems paprastai duodama kepintų paplotėlių, patrupinus keturiose vietose, priešpriešiais. Tie paplotėliai vadinami *Sikies Vielonia pemixlos* (BRMŠ II: 582, 595). Kaip žinoma, lietuvių vėlės maitintos per Vėlines, o latvių – „vėlių (arba žemlikų, *zemliku*) laiku“ (BRMŠ III: 609, 618, 621–622, 631; Šmitas 2004: 94).

Žemės deivės artimą ryšį su vėlėmis aiškiai liudija Pretorijaus aprašytos laidotuvių apeigos ir jų metu sakoma maldelė: *Zemynele buk linksma ir priimk Sze duszele, ir gerrai Kawok!* (BRMŠ III: 225, 322). O kad permaldauta žemė geriau priglaustų vėles, jai ir valgių užkasdavę į žemę, kaip pažymima Vilniaus kolegijos jėzuitų metinėse ataskaitose (BRMŠ II: 620, 628).

Tad motinos Žemynos, kaip ir Velionos bei Vėlių motės, viena esminių funkcijų kaip tik ir buvo mirusiųjų priėmimas į savo valdas ir jų globa čia, požeminiame šios deivės pasaulyje.

Giltinė

Lietuvių mitologijoje, be Velionos, yra dar kita moteriška mitinė būtybė, susijusi su mirtimi, – Giltinė. Pretorijus ją skiria prie pykčio bei nelaimės dievų greta Pykulo ir Magylos (BRMŠ III: 121, 239). Jono Basanavičiaus rinkinyje „Iš gyvenimo vėlių bei velnių“ teigiama, kad „Giltinė nėra deivė arba dievaitė, bet tikt Dievo tarnaitė, arba angels“ (Basanavičius 1998: 124), tuo, matyt, pažymint, kad Giltinė skirtina ne prie aukštųjų dievų, o prie žemesnio rango mitinių personažų. Giltinė turi antropomorfinį moters pavidalą – atrodo kaip „moteriškė su ilga ir mėlyna nosia ir veidu, su ilgu liežuvium, pilnu mirtinų nuodų. Apsigobusi baltą paklodę“ (Basanavičius 1998: 125). Kitur dar priduriama, kad ji „turėjo liežuvį ilgą, nupjautą (bene nabaštininko tiktai nukirptą)“ (Basanavičius 1998: 126). Čia pat pateikiama saktinė kaip tik ir pasakojama, kaip numirėlis nukirpo liežuvį prie jo besiartinančiai Giltinei, norėjusiai

„pasistiprinti savo liežuvį nuodais“. Giltinė liežuvis, kuriuo lyžtelėjusi ir suleidusi nuodus ji atima žmogui gyvybę (Basanavičius 1998: 125–126; LD: 164–165), atskleidžia jos atliekamos funkcijos esmę: vardas *Giltinė* yra tiesiogiai susijęs su žodžiais *gelti*, *gilti* „leisti geluonį, kąsti“, *geluonis* „vabzdžio puolimo ar gynimosi organas“, „gylis“, „gyvatės liežuviu viršūnė“ ir pan. (DLKŽ: 168; BRMŠ IV: 65, 71). Anot Gotfrido Ostermejerio, Giltinė (*Giltine*), žudymo ir maro deivė, iš *gilti* – „smeigti gylį kaip bitė ar geluonį kaip gyvatę“ (BRMŠ IV, 71). Kadangi giltinė, kaip kalbėta, gelia ir suleidžia nuodus liežuviu, tai šis palygintinas su gyvatės geluonimi. Taigi giltinė savo gėlimo instrumentu ir gėlimo funkcija primena gyvatę. Galėtume teigti, kad Giltinė, kaip ir gyvatė, laikytina chtonine būtybe, ir ne vien dėl minėto panašumo su šiuo tipišku žemės padaru, bet ir dėl to, kad ji turi reikalą su mirtimi ir mirusiais, kas paprastai būdinga chtoniniams personažams. Ši moteriškos povyzos su gyvatišku, nuodų pilnu liežuviu būtybė – tartum pati gyvatė antropomorfiniu pavidalu – buvo mirties pranašė, nešėja ir liudininkė, stovinčiųjų ant slenksčio į anapusį, kuris neretai asocijavosi su žeme bei požemiu, palydovė.

Išvados

Čia apžvelgtos tik ryškesnės baltų deivės, visų pirma tos, kurios artimesnės Žemynai ar daugiau mažiau susijusios su chtonine mitinio universumo sritimi. Skirta dėmesio ne tik su žemdirbyste, žemės ir žmogaus vaisingumu, jo būties ciklais susijusioms deivėms, bet ir namų aplinkos, jų židinio dievybėms, taip pat laukinės gamtos, miško, žvėrių ir galiausiai mirties bei požeminio, pomirtinio pasaulio šeiminkėms. Tai – būdingos chtoninių ir Deivės motinos kategorijai priklausančių deivių viešpatavimo sritys.

Žemyna laikytina viena svarbiausių baltų moteriškų mitinių būtybių. Ji reprezentuoja deivės tipą, apjungiantį chtoniškąsias ir motiniškąsias Deivės ypatybes, kurių sintezę geriausiai atspindi pats dievybės vardas Motina Žemyna. Latvių mitologijoje deivės tokiu vardu nepaliudyta. Lietuvių Žemyną čia atstoja *Zemes māte*, kuri latvių mitologijoje yra viena iš daugybės mitinių Motinų ir, kaip manoma, kažkada galėjo atlikti Deivės motinos vaidmenį. Nors Žemyna paliudyta gana vėlyvų baltų mitologijos šaltinių (daugiausia XVI–XVII a.), tačiau Dievų motinos, kuri tapatintina su Žemyna, figūravimas I a. istoriniame šaltinyje leidžia tvirtinti, kad žemės deivė, kaip motina, baltams buvo žinoma jau I šimtmečiuje. Chtoniškieji ir/ar Deivės motinos,

kaip tam tikro dievybės tipo, bruožai išvelgiami ir kitose baltų deivėse, vienose raiškiau, kitose blankiau. Tuo jos sietinos su chtonine Motina Žemyna, kai kurios ir tapatintinos su ja.

NUORODOS:

1. Egipto mitologijoje Osiris, mirštantis ir atgimstantis agrarinis dievas, Isidės brolis ir situoktinis, simbolizuojantis gamtos kaitos ciklus, galėjo reikšti zuikio pavidalu. Zuikis būdavo sudraskomas į gabalus, šie sumetami į Nilą, tikint, kad tai laiduos sezoninio ciklo atsinaujinimą (ChGDS: 473).
2. Italikų ir romėnų deivė Diana, laukinių žvėrių, taip pat moterų bei gimdyvių globėja, buvo siejama su mėnuliu ir laikyta šio dangaus kūno personifikacija (MNM I: 377; AŽ: 104).
3. Beresnevičius, kaip buvo minėta, yra tos nuomonės, kad Medeina gali būti siejama su Tacito minima Dievų motina (Beresnevičius 2001: 111–112). Tačiau su Žemyna ji netapatintina, nes tiek Lasickis, tiek Daukša Medeiną ir Žemyną mini kaip atskiras dievybes (beje, Daukša kalba apie medeines, tai yra daugiskaita).
4. Christou mini ant amforų su vienu arba dviem šunimis vaizduojamas moteriškas būtybes, primenančias *Potnia therōn* (Christou 1968: 167).
5. Dėmesio vertas faktas, kad Žvorūna astraliniam kode galėjo būti siejama su Vakarine žvaigžde (Venera), kartais vadinta Žvėrine (BRMŠ I: 264). Be to, spėjamas Žvorūnos ryšys su Didžiąja šuns žvaigžde (Sirijumi) (Mierzyński 1892: 146). Beje, Sirijus graikų mitologijoje tapatintas su dvigalviu šuniu Ortu, chtoninių padarų Echidnos ir Tifoėjo sūnumi („Theogonija“ 306–309). Tad ir pats Ortas laikytinas chtonišku. Tifoėjas – Gajos ir Tartaro sūnus, Echidna – Gajos anūkė („Theogonija“ 821, 287–297, 237–238). Kadaisė pasirodžius Sirijui Atėnuose prasidėdavę naujieji metai (Graves 2005: 169).
6. Turint omenyje tai, kad Artemidė – iš Mažosios Azijos atkeliavusi deivė, jos atliekamą laukinės gamtos kuravimo funkciją galima būtų motyvuoti ten gyvavusia stipria Deivės motinos garbinimo tradicija, pagal kurią ši religinė figūra laikoma viso kosmoso Didžiąja motina. Indijoje (hinduizme) iki šiol gyvuoja *Devī* kaip visatos motina (FWSD: 66; MNM I: 132; Woodrofe 2001: 102, 106, 126; Eliadė 2002: 259).

LITERATŪRA:

- Balys 1986 – BALYS, Jonas. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai*. Lietuvių tautosakos lobynas, X. Silver Spring, MD, 1986.
- Balsys 2006 – BALSYS, Rimantas. *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro*. Klaipėda, 2006.
- Basanavičius 1998 – *Iš gyvenimo vėlių ir velnių*. Surinko Jonas Basanavičius. Vilnius, 1998.
- Beresnevičius 2001 – BERESNEVIČIUS, Gintaras. *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*. Vilnius, 2001.
- Christou 1968 – Christou, Chryssanthos, *Potnia Theron: Eine Untersuchung über Ursprung, Erscheinungsformen und Wandlungen der Gestalt einer Gottheit*. Thessaloniki, 1968.
- Eliadė 2002 – ЭЛИАДЕ, Мирча. *История веры от каменного века до Эливинских мистерий*. I. Москва, 2002.
- Freud 1960 – FREUD, Sigmund. *Totem and Taboo*. New York, [1960].

- Fraenkel 1955–1965 – FRAENKEL, Ernst. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Bd.I–II. Heidelberg-Göttingen, 1955–1965.
- Frazer 1968 – FRAZER, J. G. *Totemism and Exogamy*, vol. I. London, 1968.
- Greimas 1990 – GREIMAS, Algirdas Julius. *Tautos atminties beieškant: Apie dievus ir žmones*. Vilnius, Chicago, 1990.
- Greimas 1993 – GREIMAS, Algirdas Julius. *Žvėrūna Medeina*. Iš: *Baltos lankos*, 3. Vilnius, 1993.
- Gimbutienė 2002 – GIMBUTIENĖ, Marija. *Senovės lietuvių dievai ir deivės*. Vilnius, 2002.
- Graves 2005 – ГРЕЙВС, Роберт. *Мифы древней Греции*. Екатеринбург, 2005.
- Gura 1997 – ГУРА, А. В. *Символика животных в славянской народной традиции*. Москва, 1997.
- Losev 1957 – ЛОСЕВ, А. Ф. *Античная мифология в её историческом развитии*. Москва, 1957.
- Mierzyński 1892 – *Źródła do mytologii litewskiej, zebrał, ocenil i objaśnił Antoni Mierzyński*, t. I. Warszawa, 1892.
- Narbutas 1992 – NARBUTAS, Teodoras. *Lietuvių tautos istorija*. R. Jako vertimas į lietuvių kalbą. V. Berenio ir N. Vėliaus įvadai. Vilnius, 1992.
- Neumann 1989 – NEUMANN, Erich. *Die Grosse Mutter: Eine Phänomenologie der Weiblichen Gestaltungen des Unbewussten*. Olten und Freiburg im Breisgau, 1989.
- Pausanias 1965 – *Pausanias's Description of Greece*. Translated with a Commentary by J. G. Frazer. In six volumes, vol. I, II – 1965. New York.
- Simek 1984 – SIMEK, Rudolf. *Lexikon der germanischen Mythologie*. Stuttgart, 1984.
- Šaparova 2001 – ШАПАРОВА, Н. С. *Краткая энциклопедия славянской мифологии*. Москва, 2001.
- Šmitas 2004 – ŠMITAS, Pėteris. *Latvių mitologija*. Iš latvių kalbos vertė Dainius Razauskas. Vilnius, 2004.
- Vaitkevičius 2003 – VAITKEVIČIUS, Vykintas. *Nauja Žvėrūnos-Medeinos perspektyva*. Iš: *Lietuvos archeologija*, t. XXI. Vilnius, 2003.
- Vėlius 1977 – VĖLIUS, Norbertas. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės*. Vilnius, 1977.
- Woodroffe 2001 – WOODROFFE, Sir John (Avalon Arthur). *Hymns to the Goddess and Hymn to Kali*. Madras, 2001.
- SANTRUMPOS
- AŽ – *Antikos žodynas*. Vilnius, 1998.
- BLP – *Lietuvizkos pasakos* / Surinko dr. J. Basanavicius. Sheandoah, Pa, I – 1898, II – 1902.
- BM – *Беларуская мифалогія: Энцыклапедычны слоўн. С. Саныко, Т. Валодзіна, У. Васілевічынш*. Мінск, 2004.
- BRMŠ – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai* / Sudarė Norbertas Vėlius., t. I – 1996, t.2 – 2001, t. 3 – 2003, t. 4 – 2005. Vilnius.
- ChGDS – *Chevalier Jean and Gheerbrant Alain*. A Dictionary of Symbols. London, 1996.
- DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius, 1972.
- EAD – *Encyclopedia of Ancient Deities by Charles Russel Coulter and Patricia Turner*. Chicago-London, 2000.
- FWSD – *Funk & Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend*, vol. 1–2, New York, 1949–1950.
- Hes. Theog. – HESIODAS. *Teogonija*. Iš senosios graikų k. vertė, paaiškinimus parašė bei vardų rodyklę sudarė Audronė Kudulytė-Kairienė. Baigiamąjį straipsnį parašė Naglis Kar-delis. Vilnius, 2002.
- LD – *Laumių dovanos: Lietuvių mitologinės sakmės* / Paruošė Norbertas Vėlius. Vilnius, 1979.
- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I – XX. Vilnius, 1956–2002.
- LMD – *Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne*.
- LM – *Lietuvių mitologija*, t. I. Parengė Norbertas Vėlius. Vilnius, 1995.
- LTR – *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas*.
- ME – *Mitologijos enciklopedija*, t. II. Vilnius, 1999.
- MNM – *Мифы народов мира*. Гл. ред. С. А. Токарев, т. I – 1980, т. – 1982. Москва.
- RV – *Рузведа: Мандалы I–IV*. Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова. Москва, 1989.
- SD – *Славянские древности: Этнолингвистический словарь под ред. Н. И. Толстого*, т. I – 1995, т. II – 1999, т. III – 2004. Москва.
- SLT – *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII amžiuje*. Paruošė Jurgis Lebedys. Vilnius, 1956.
- TD – *Tautosakos darbai: Leidžia lietuvių tautosakos archyvas*, t. 1–7. Kaunas, 1935–1940.

The Mother-Goddess Žemyna in the Context of Baltic Deities

Part II. Lithuanian deities Krūminė, Javinė, Dirvolira, Gabija, Ponikė, Medeina ir Žvorūna, Ragana, Veliuona (Latvian *Veļu māte*), Giltinė

Nijolė LAURINKIENĖ

In this paper Laurinkienė focuses on the Lithuanian Goddess Žemyna (cites the earliest sources in which she is mentioned and defines her functions) and her relation to other Baltic Goddesses associated with the chthonic realm of the mythic world and to which the features of the mythic Mother are attributed. The paper is divided into two parts. The first part focuses on the links between Žemyna, the Aistian Mother of Gods and the Thracian-Phrygian Semele. Furthermore, such deities are discussed as the Latvian Mother of Earth, Mara, Lithuanian and Latvian Laima and Laumė, and Lithuanian Austėja. The second part of the paper aims at pinning down the relation between Žemyna and other Baltic Goddesses and describing her status as well as role in the context of female deities.

The earliest (I c.) female Baltic deity mentioned in a written source (by Tacitus) is the Goddess of Gods (*mater deum*) who could be identified with Žemyna. They both have distinct maternal qualities and the status of the divine mother. Both were venerated by peasants and associated with the chthonic animal, boar or pig.

El. p. nlaurinkiene@yahoo.com

Gauta 2006 10 17, įteikta spaudai 2007 07 04